

sonnelles et sont autant de nuances au portrait de groupe des 'enfants de collaborateurs'; les seconds tirent profit de la connaissance approfondie qu'a l'auteur du fonctionnement de la répression en Flandre et des processus de reclassement des suspects, ainsi que d'une ouverture vers d'autres disciplines. Les apports de la psychologie dans le domaine des traumatismes et des processus mémoriels sont chaque fois éclairants et auraient pu sans doute être mieux répartis sur l'ensemble de l'ouvrage. L'écriture de Aerts est claire et convaincante, émouvante parfois. À cet égard, la conclusion du livre s'avère remarquable puisqu'elle présente un argumentaire dense et solide, tout en filant une métaphore sur la mémoire poétiquement comparée au battement de cœur du passé. Si la structure du livre une fois lu semble évidente, le fil rouge du raisonnement ne se découvre qu'au fur et à mesure des pages. On aurait pu imaginer annoncer les étapes du développement ou démontrer d'emblée pourquoi le cadre flamand s'avère bel et bien pertinent pour une telle étude. Les spécificités flamandes de la collaboration, de la répression et de leur mémoire ne sont que progressivement dévoilées. C'est seulement à la page 242 que Aerts signale que la proportion singulièrement élevée de catégories sociales privilégiées parmi les collaborateurs du nord du pays a certainement contribué à construire une mémoire particulière et à installer notamment l'idée que la répression a décapité le mouvement flamand.

Toujours est-il que le principal atout de cet ouvrage réside bien dans son approche audacieuse d'un versant majeur de l'histoire de la Seconde Guerre mondiale et de ses conséquences sur la société belge. Avec *maestria*, Aerts décortique les racines du traumatisme mémoriel d'une frange de la population flamande. L'inaction de l'État belge a laissé toute la place à la ghettoïsation sociale et à la récupération politique qui, à leur tour, ont construit une mémoire du conflit, dominée par l'épisode de la répression. En se posant uniquement comme victimes de sanctions injustes et en diffusant largement cette vision, les collaborateurs présumés et leurs familles ont eu tendance à occulter les faits de guerre dans les mémoires. Une lecture simpli-

ficatrice du passé qui, selon l'auteur, entrave le processus de résilience des descendants de collaborateurs et qui, au niveau social, fait de l'ombre à d'autres expériences flamandes bien moins visibles (comme celles des déportés, des Juifs, des résistants...). 'Kinderen van de repressie' ouvre donc la voie à des recherches sur le vécu d'autres groupes, sur l'origine sociale et familiale des militants politiques, sur la transmission intergénérationnelle... Il permet aussi de mesurer les conséquences de l'indolence étatique en matière de réintégration sociale des descendants de ceux qui, un jour, ont trahi. Autant dire que le livre de Aerts est non seulement stimulant du point de vue intellectuel, mais aussi salvateur du point de vue sociétal.

Anne Roekens

ANNEKE GEYZEN

De smaak van thuis. Erfgoed en voeding in Vlaanderen tussen 1945 en 2000

Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2018, 185 p.

De smaak van thuis is de handelseditie van het proefschrift dat Anneke Gezyzen in 2014 verdedigde aan de Vrije Universiteit Brussel. De aanleiding voor haar doctoraatsonderzoek was de toenemende aandacht voor cultureel erfgoed in Vlaanderen sinds het eerste decennium van de 21ste eeuw, en dan meer in het bijzonder voor het immateriële erfgoed van voeding, nl. eetcultuur. Vlaanderen toont zich geen uitzondering met die evolutie. Het is integendeel een eerder late volger van een internationale trend. De auteur verwijst bijvoorbeeld naar de Europese beslissing uit 1992 om typische voedingswaren van lidstaten op basis van een herkomstbenaming te merken en naar de erkenning van de Franse gastronomische maaltijd als UNESCO Immaterieel Cultureel Erfgoed in 2010. De internationale erkenning - in 2016 - van de Belgische Biercultuur kan gelden als Belgische pendant. De Belgische Frietkotcultuur raakte in 2017 erkend op de vier lijsten voor immaterieel erfgoed die het land rijk is.

Sociologen verklaren die hedendaagse aandacht voor voedingserfgoed: voeding bepaalt, net als taal, etniciteit, religie en kledij, mee een identiteit. Een gemeenschap eigent zich op een bepaald

moment een culinaire identiteit toe en doet dat door middel van taal (gastrolinguïstiek). In tijden van globalisering en industrialisering biedt onder andere een *historical cuisine* houvast: een keuken met gerechten die in hun naam refereren aan vroeger en aan nabijheid. Geyzen gaat in haar boek op zoek naar de historische dimensie bij dat proces van identificatie op basis van voeding. Globalisering is geen nieuw gegeven, bepleit ze, net zo min als voedselschandalen of -crises dat zijn. Vlaanderen tussen 1945 en 2000 is haar case.

Het begrip 'vererfgoeding' – naar het Franse *patrimonialisation* en het Engelse *heritagization* – biedt haar dat historische perspectief. Het concept, dat een belangrijke rol speelt in de *critical heritage studies*, werd ontwikkeld door de Franse historicus Loïc Bienassis. Hij vat er het 'toe-eigeningsproces mee dat wordt gedragen door een gemeenschap die aan materiële of immateriële cultuur een nieuwe betekenis geeft, en daarvoor een woordenschat gebruikt die een historische of geografische herkomst beoogt'. Vererfgoeding biedt zekerheid in een context van verandering, zonder dat die zekerheid onwankelbaar is. Vererfgoeding is, net als iedere vorm van identificatie, veranderlijk en potentieel conflicterend. De meer specifieke onderzoeksvraag wordt quasi terloops vermeld, aan het einde van een intermezzo dat volgt op een hoofdstuk met achtergrondinformatie over internationale en nationale ontwikkelingen in België in de na-oorlogse periode. Als equivalent van het begrip 'erfgoedmoment' als een moment waarop erfgoed wordt beleefd, lanceert Geyzen de vraag naar het bestaan van 'vererfgoedingsmomenten', als momenten waarop gemeenschappen proberen om iets tot erfgoed te maken.

Het gebruik van de inzichten uit de *critical heritage studies* voor haar onderzoek naar voedingserfgoed laat Geyzen toe om de theoretische twistpunten binnen de *food studies* – over de precieze betekenis van woorden als 'traditie' en 'authenticiteit', bijvoorbeeld, of over de wenselijkheid van termen als 'grootmoeders keuken' – te overstijgen. Geyzen kijkt, zoals de *critical heritage studies* sterk bepleit, naar de bronnen. Ze laat tijdgenoten 'authentici-

teit', 'traditie' en 'terroir' betekenis geven, gaat na welke betekenis dat is en of, en onder invloed waarvan die betekenis verandert. De bronnen zijn voor Geyzen de kookrubriek in drie vrouwen tijdschriften die ononderbroken verschenen zijn in Vlaanderen tussen 1945 en 2000 en die de voornaamste sociaal - economische en ideologische strekkingen vertegenwoordigen. Het gaat om het maandblad van de Boerinnenbond/KVLV, *De Boerin*, later *Bij de Haard* en *Eigen Aard*, het maandblad van de Socialistische Vooruitziende Vrouwen, *De Stem der Vrouw*, en het eerder liberale weekblad *Het Rijk der Vrouw*. Geyzen ging bijzonder systematisch te werk. Ze codeerde liefst 40 245 recepten op basis van de predicaten die aan de gerechten werden gegeven. Die methode van predicaatanalyse liet haar toe de 'vererfgoedingsrecepten' – met historisch dan wel geografisch herkomstpredicaat – te isoleren. Uit de analyse blijkt dat van weinig vererfgoeding sprake is: afhankelijk van het tijdschrift tussen 5 en 9%. De vererfgoedingsmomenten blijken bovendien erg fluctuerend.

In de hoofdstukken die volgen op het methodologische eerste hoofdstuk en het tweede hoofdstuk dat achtergrond verschaft, worden drie thema's inhoudelijk uitgewerkt. Het gaat om voedselbewaring, met nadruk op confituur maken, om feestmenu's ter gelegenheid van Kerstmis en Pasen en om zuivelverbruik. Niet toevallig zijn dat de thema's die het vaakst aanleiding gaven tot vererfgoeding. Opnieuw gebeurt die uitwerking zeer systematisch. Per tijdschrift worden de vererfgoedingsmomenten geanalyseerd. Die analyses leveren zeker antwoorden: antwoorden die weinig verbazen. Het tijdschrift van de Boerinnenbond doet meer aan vererfgoeding dan de andere. Daar zit de katholieke en rurale achtergrond van de Bond tussen. De Socialistische Vooruitziende Vrouwen bestrijden in hun recepten een teveel aan huishoudelijke taken voor de vrouw en promoten eenvoudige oplossingen als blikvoeding. De 'goede oude tijd' is een weinig emanciperend idee, luidens de *Stem der Vrouw*. De analyses tonen ook duidelijk gelaagde referentiekaders in de verschillende tijdschriften: afhankelijk van de context stellen ze zich bijvoorbeeld 'Belgisch' dan wel 'Vlaams' op.

In de diepte van de analyses schuilt waarde, maar tegelijk ook gevaar. Breedte zou op meerdere plaatsen in het boek mogelijke verklaringen tot zekere hebben kunnen maken. 'Breedte' hoeft niet te impliceren dat archieven van redacties systematisch werden doorzocht. De lectuur van andere rubrieken dan de kookrubriek zou her en der al een waardevol breder perspectief kunnen bieden. Als de auteur stelt (p.100) dat de 'terminologie (gebruik van 'Vlaamse volk', GD) mogelijk inspiratie vindt bij de Vlaamse wending van de CVP in de jaren zestig', is dat een veronderstelling die hard gemaakt zou kunnen worden. Zo zijn er nog enkele passages aan te halen (p. 72, 77, 127.) Zeker omdat het totale aantal 'vererfgoedings-recepten' relatief laag ligt, zou het, al was het bij wijze van experiment, interessant zijn geweest enkele cases te verbreden. Niettemin is de *Smaak van thuis* lezenswaardig: als een zeer toegankelijke inleiding tot en toepassing van de *critical heritage studies* op basis van een indrukwekkend bronnencorpus. En zoals ook Geyzen aanhaalt: als een uitnodiging tot verder onderzoek.

Greet Draye

MAZYAR KHOOJINIAN

Les Turcs à la mine. L'immigration turque dans l'industrie charbonnière belge (1956-1970)

Louvain-la-Neuve (EME), 2018, 402 p.

Een vijftal jaar geleden waren er een reeks herdenkingen over arbeidsmigratie vanuit Marokko en Turkije. De aanleiding hiervoor vormde de 50ste verjaardag van een verdrag dat België onder tekende met beide landen en waarin de tewerkstelling van de betrokken arbeidskrachten geregeld werd. Liefhebbers van stadswandelingen, culinaire workshops, fototentoonstellingen, ... kwamen goed aan hun trekken. Zij die belangstelling hadden voor de diepere drijfveren en context van de migratiepolitiek bleven op hun honger.

Aan deze behoefte aan fundamenteel onderzoek beantwoordt Mazyar Khoojinians *Les Turcs à la Mine*. Hij wil ons het verhaal brengen van de beginjaren van de Turkse migratie. Hij hanteert hierbij – als 'kind van de migratie' – een uitermate boeiende invalshoek. Hij bekijkt niet alleen

de Belgische kant van het verhaal, maar hij gaat ook speuren in Turkse archieven. Het resultaat is een sterke beschrijvende en boeiende monografie over de beginjaren van de Turkse immigratie. De vermelde periode 1956-1970 is enigszins misleidend aangezien de studie zich hoofdzakelijk toespitst op de periode 1962-1965.

Khoojinian start zijn verhaal in augustus 1956 met de mijnramp in Marcinelle. Deze gebeurtenis stelt het rekruteringsvraagstuk op scherp. De Belgische mijnen vallen uit de gratie bij de Italiaanse migratiediensten en België moet op zoek naar nieuwe buitenlandse arbeidskrachten. Die worden gevonden in Griekenland en Spanje maar niet in voldoende mate. Belangrijker, maar onvoldoende belicht door de auteur, is dat 'Marcinelle' definitief breekt met de komst van grote contingenten in de mijnsector. De migratiepolitiek verloopt voortaan chaotisch en de mijnsector verliest zonder enige twijfel zijn 'monopolie' op de tewerkstelling van 'gastarbeiders'.

De eerste aftastende gesprekken met de Turkse autoriteiten leiden tot niets. Een staatsgreep door

de rechtse militaire legerleiding onder leiding van Gürsel in mei 1960, waarover we verder niets vernemen, doet Ankara van koers veranderen. België verschijnt echter vrij laat op het toneel. Eind oktober 1961 bereikt Duitsland al een bilateraal akkoord met Ankara. In november 1962 contacteren Turkse autoriteiten de patronale organisatie van de sector, Fedechar met de mededeling dat ze 9.000 Turkse arbeidskrachten voor de Belgische mijnen ter beschikking hebben. Zoals gebruikelijk zijn de mijnpatroons geen vragende partij. Een Belgische delegatie komt pas in februari 1963 tot een principiële akkoord voor een eerste contingent van 1.000 arbeiders. De definitieve goedkeuring volgt eind maart 1963 en vanaf dan gaat het snel. In april 1963 zet Fedechar samen met IIBK (de dienst voor tewerkstelling en plaatsing van de Turkse overheid) een rekruteringscentrum op in Ankara. Een eerste konvooi vertrekt van Ankara naar Genk op 1 mei 1963 met 35 kandidaten. De Belgische steenkoolnijverheid werft in de periode 1962-1965 17.173